

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Постановка проблеми. Складна соціально-економічна ситуація провокує загострення проблем, пов'язаних з психологічним здоров'ям суспільства. Зростає потреба в кваліфікаційній психологічній допомозі всім верствам населення. На сучасному етапі розвитку практичної психології гостро постає питання удосконалення фахової підготовки майбутніх практичних психологів.

Рівень професіоналізму майбутніх практичних психологів повинен спиратися не тільки на теоретичні знання, але й на практичні навички, вміння.

Провідні сучасні науковці наголошують на необхідності докорінних змін в системі підготовки практичних психологів (Г.О. Балл, С.Д. Максименко, О.В. Киричук, Т.О.Титаренко, Н.В. Чепелева та ін.). У багатьох наукових дослідженнях аналізуються психологічні характеристики майбутнього фахівця, які виступають основою подальшої професійної діяльності. Але залишаються невирішеними питання практичного набуття цих якостей.

Постає необхідність у формуванні спеціалізованого наукового підходу, який би сприяв ефективному вивченню та розвитку особистісних та професійних якостей практичних психологів. Тому нагальною проблемою в підготовці практичних психологів є забезпечення якісно нового рівня навчання майбутніх спеціалістів.

Аналіз актуальних досліджень. Різні аспекти розвитку культури спілкування, здібностей, пов'язаних з конструктивною взаємодією з оточуючим світом розглядалися у працях філософів В.Андрущенка, А.Лосєва, М.Мамардашвілі, В. Моргунна. Наголошується на важливості взаєморозуміння між людьми в ході побудови різнорівневих соціальних відносин.

Проблема соціального інтелекту досліджувалась зарубіжними психологами Г.Айзенком, Дж.Гілфордом, Ж.Годфруа, Н.Кентором, Г.Олпортом, Р. Селманом, М.Тісако, Е. Торнадайком, М.Фордом.

Висвітлено зазначену проблему у працях вітчизняних вчених Н.О.Амінова, Н.А. Кудрявцевої, В.Н. Куніциної, Д.В. Люсіна, О.С. Михайлової, М.В. Молоканова, Д.В. Ушакова.

У дослідженнях науковців підкреслено значення соціального інтелекту в міжособистісному спілкуванні, процесі соціальної адаптації особистості до сфери її діяльності.

Однак залишається недостатньо висвітленим аспект удосконалення соціального інтелекту майбутніх практичних психологів в процесі фахової підготовки.

Мета статті – у пропонованій статті ми поставили за мету дослідити теоретичні та емпіричні підходи до визначення соціального інтелекту. Проаналізувати значення соціального інтелекту в фаховому становленні практичних психологів.

Виклад основного матеріалу. Соціальний інтелект – засіб пізнання соціальної дійсності, здатність бачити й помічати складні стосунки й залежності в соціальній сфері. Він допомагає людині піднятися над соціальною ситуацією й проаналізувати її як систему складних стосунків людей, що піддається прогнозу й спрямованому впливу [1].

Вперше поняття соціального інтелекту з'явилося в роботах Е.Тордайка в 1920 році і характеризувалося як далекоглядність в міжособистісних відносинах, здібність, що забезпечує успішну взаємодію з людьми й спрямована на прогнозування їх поведінки.

Як особливу здатність правильно думати про людей, прогнозувати їх поведінку, забезпечувати адаптацію в міжособистісних стосунках визначає соціальний інтелект Г.Олпорт. Вчений виокремлює набір якостей, які забезпечують краще порозуміння між людьми. В структурі цих якостей соціальний інтелект розглядається як окрема здатність.

Зарубіжні вчені пояснювали соціальний інтелект як здатність уживатися з іншими людьми, взаємодіяти з оточуючими, легко сходитись з іншими, ставити себе на місце іншого, правильно оцінювати почуття, мотиви вчинків, настроїв оточуючих.

Соціальний інтелект пояснюється як система інтелектуальних здібностей, які не залежать від фактора загального інтелекту, прямо пов'язані з пізнанням поведінкової інформації, зокрема ця думка чітко прослідковується в дослідженнях Дж.Гілфорда. У подальших розробках проблеми робиться спроба створити на основі концептуальних уявлень, які розглядали природу і структуру соціального інтелекту, методичний апарат його вивчення.

Науковці Дж.Гілфорд і М.Салівен розробили тест для дослідження соціального інтелекту, який широко застосовується в дослідженнях, незважаючи на наявність ряду недоліків [2].

Науковці М.Форд і М. Тісак в основу виміру соціального інтелекту поклали успішне розв'язання проблемних ситуацій. В своїх працях вони доказали, що соціальний інтелект – це група ментальних здібностей котрі забезпечують обробку соціальної інформації.

Існує в зарубіжній психології інша концепція соціального інтелекту. Дослідник Н.Кентор відносить соціальний інтелект до когнітивної компетентності, яка дозволяє сприймати соціальне життя, уникаючи несподіванок та отримуючи особистісний зиск.

Періодизація розвитку соціального інтелекту, яка включає п'ять етапів була запропонована Р.Селманом. Розглянемо цю періодизацію.

Езопова стадія закінчується, коли думки й почуття інших людей (як і власні) стають предметом інтересу дитини. Друга стадія характеризується диференціацією внутрішнього й зовнішнього світу, пріоритетом власних домагань відносно зовнішнього світу. На рефлексивній (приблизно-початкова школа) стадії дитина пробує зайняти позицію іншої людини й пропонується партнерові приміряти свою позицію. На третій стадії, яка припадає звичайно на 10-12 років, дитина починає розуміти, як влаштовані стосунки людей, бачити і приймати ситуацію взаємозалежності. Четверта стадія соціального розвитку передбачає усвідомлення різних рівнів людської близькості й уміння вчитися будувати стосунки на різних рівнях зрілості. Остання стадія характеризує дуже високий рівень розвитку соціального інтелекту, що дозволяє людині широту поглядів сполучити з глибиною розуміння сутності людських стосунків різного типу, брати на себе відповідальність за ці стосунки.

Запропонована періодизація дозволяє розширювати можливості розвитку соціального інтелекту особистості. На-

вчаючись вирішувати складні соціальні завдання, майбутній спеціаліст набуває навичок будувати взаємовідносини з оточуючими при розв'язанні професійних завдань практичного психолога.

У вітчизняній психології поняття соціального інтелекту запропонував Ю.Н.Ємельянов. На думку вченого, соціальний інтелект – це стійка, заснована на специфіці розумових процесів, афективного реагування і соціального досвіду здатність розуміти самого себе, інших людей, їх взаємин і прогнозувати міжособистісні події [1].

У працях ряду науковців прослідковується тенденція порівнювати соціальний інтелект з практичним мисленням, визначаючи «соціальний інтелект як практичний розум» [2].

На думку Н.А. Кудрявцевої, соціальний інтелект є здібністю до раціональних розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії, в яких самооцінка виступає визначальним компонентом у структурі соціального інтелекту. Таким чином, науковець визначив основні компоненти структури соціального інтелекту, зокрема показник «єдності інтелекту».

На думку ряду психологів, зокрема В.Д.Ушакова, існує необхідність в подальшому дослідженні визначення соціального інтелекту. «Соціальний інтелект, якщо ми розуміємо його як інтелект, – підкреслює вчений, – це здатність до пізнання соціальних явищ, що становить лише один з компонентів соціальних умінь і компетентності, а не вичерпує їх» [4]. Саме цей підхід, як вважає Д.В.Ушаков, дозволяє розглядати соціальний інтелект в одному ряду з іншими видами інтелекту.

Слід зупинитися на концепції соціального інтелекту, запропонованої В.Н.Куніциною. Вчена виділяє окремих аспект у соціальному інтелекті – комунікативно-особистісний потенціал.

До структури соціального інтелекту на думку науковця належить :

1. Комунікативно-особистісний потенціал – комплекс властивостей, котрі полегшують або утруднюють спілкування. На його основі формується психологічна контактність і комунікативна сумісність. Це основний стрижень соціального інтелекту.

2. Характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, свободи від комплексів, упередженість, відкритість новими ідеями.

3. Соціальна перцепція – соціальне мислення, соціальна уява, здібність до розуміння і моделювання соціальних явищ, розуміння людей та їх мотивів.

4. Енергетичні характеристики – психічна і фізична витривалість, активність, слабка виснаженість. Це дозволяє розглядати соціальний інтелект як глобальну здібність, котра виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і прийняття рішень.

На думку дослідника, соціальний інтелект – це глобальна здатність, яка виникає на основі поєднання інтелектуальних, особистісних, поведінкових рис. Що дозволяє прогнозувати розвиток міжособистісних ситуацій, робити інтерпретацію поведінки, бути готовим до соціальної взаємодії і прийняття рішень.

Соціальний інтелект наближує особистість до гармонізації стосунків з оточуючим світом. У своїх наукових працях В.Н.Куніцина виокремлює основні функції соціального інтелекту. Розглянемо їх:

- забезпечення адекватності, адаптивності у мінливих умовах;
- формування програм і планів успішної взаємодії в процесі вирішення різноманітних завдань;
- планування міжособистісних подій, прогнозування їх розвитку;
- мотиваційна функція;
- розширення соціальної компетентності;
- саморозвиток, самопізнання, самонавчання.

Одна з головних функцій, на думку В.Н.Куніциної, інтегральна. Ця функція дозволяє формувати довгострокові, тривалі взаємовідносини з подальшою перспективою їх розвитку.

Таким чином, соціальний інтелект – це індивідуальні здібності, якості, які забезпечують утворення в особистісному досвіді умінь і навичок, соціальних дій і контактів. Характеристикою особистості з високим рівнем соціального інтелекту є достатня соціальна компетентність у всіх її аспектах [2].

На основі проведених досліджень В.Н.Куніцина запропонувала ряд нових методик вимірювання комунікативних і особистісних якостей, які входять до структури соціального інтелекту. Зокрема, «Саморегуляція і успішність міжособистісного спілкування», «Прислів'я і афоризми», «Експресія», «Самооцінка-25», «Самооцінка-14». Новий підхід В.Н.Куніциної до проблеми соціального інтелекту будується на виокремленні комунікативно-особистісного потенціалу як основи соціального інтелекту.

Соціальний інтелект загострює інтуїцію, допомагає прогнозувати подальший розвиток подій і відносин, посилює психологічну витривалість. Це зумовлює значення соціального інтелекту в професійній підготовці майбутніх практичних психологів.

У дослідженнях останніх років соціальний інтелект розглядається як умова вибору профілю діяльності майбутніх практичних психологів. Успішність в професійній діяльності практичного психолога залежить від спеціальних здібностей, зокрема, соціального інтелекту, як зазначають Н.О.Амінов і М.В. Молоканов.

Результати досліджень свідчать про тісний взаємозв'язок між соціальним інтелектом і здатністю до проведення дослідницької діяльності. Піддослідні продемонстрували більш високу здатність до практичної психологічної діяльності, конструктивної взаємодії в міжособистісних стосунках при наявності двох компонентів спеціальних здібностей. Науковці підкреслюють, що професіоналізм психолога залежить від рівня розвитку соціального інтелекту.

Аналіз досліджень дозволяє виокремити наступні функції соціального інтелекту: пізнавально-оцінну, комунікативно-ціннісну та рефлексивно-корекційну. Пізнавально-оцінна, пов'язана з індивідуальними можливостями для досягнення результатів діяльності, визначенні змісту міжособистісних взаємодій, обумовлених процесом соціалізації.

Комунікативно-ціннісна функція соціального інтелекту розглядається водночас, як вміння розуміти оточуючих і бути зрозумілими для оточуючих в своїх поведінкових проявах.

Рефлексивно-корекційна функція знаходить своє відображення у самопізнанні, усвідомленні переваг та недоліків навчально-пізнавальної діяльності, вмінні змінювати процес взаємодії, зменшувати вирішений конфлікт, що дозволяє здійснювати контроль над емоціями і потребами. Прояв соціального інтелекту пов'язаний з діяльністю, її змістом. Це і визначає домінування тієї або іншої функції [3].

На основі викладеного матеріалу, можемо зробити висновок, що людина, яка має розвинутий соціальний інтелект більш адаптована до складних життєвих подій, активна, гнучка, може протистояти численним стресовим ситуаціям сьогодення.

Майбутній психолог-практик має бути підготовлений до конструктивного діалогу і партнерству: орієнтуватися на іншого як рівноправного суб'єкта спілкування, проявити ініціативу у встановленні конструктивних контрактів з людьми, вести професійно-орієнтований діалог (Н.І. Пов'якель).

Носієм розвинутого соціального інтелекту виступає зріла особистість, яка має адекватну самооцінку, самодостатня, конструктивно взаємодіє з оточуючими.

Наявність вищезазначених характеристик виступає необхідною передумовою професійної роботи в галузі практичної психології. Це положення набуває особливого значення в світлі того, що професійне становлення майбутнього психолога розглядається як складова загального розвитку особистості. Виникає потреба при організації навчання майбутнього фахівця враховувати індивідуальні риси особистості, сприяти розвитку творчих здібностей, вроджених схильностей до володіння професійною діяльністю. Такий підхід виступає запорукою формування професіоналізму практичного психолога.

Професіоналізм розглядається як здатність до творчого, самостійного, відповідального проектування і здійснення професійної діяльності. Саме наявність соціального інтелекту дозволяє прогнозувати ефективність та наслідки розвивального колекційного впливу, консультаційної діяльності практичного психолога, виконувати прогностичну функцію.

У багатьох психологічних дослідженнях, присвячених формуванню якостей, необхідних для становлення майбутнього психолога (Г.С. Абрамова, Н.О.Амінов, І.Д.Дубровіна, Ю.М.Ємельянов, М.В.Молоканов, В.Г. Панок, Л.Г.Терлецька) робиться досить широкий перелік властивостей, якими повинен володіти фахівець. Особлива увага приділяється готовності до нових контактів, вмінню їх будувати, здатність до розуміння поведінки оточуючих, прогнозуванню подальшого розвитку подій.

Провідними компонентами професійної готовності до роботи з людьми на думку науковців є: соціальний інтелект (здібності до розуміння поведінки інших людей), фасилітивність (підтримуючий стиль соціальних стосунків).

Важливо підкреслити взаємозв'язок між соціальним інтелектом і гуманістичною спрямованістю особистості. На думку ряду дослідників, в структурі соціального інтелекту значну роль відіграють особистісні характеристики самосвідомості. В самосвідомості не повинні бути присутні обтяжливі комплекси, які провокують появу незрілих форм захисту. Це дає можливість зробити припущення, що серед людей авторитарних рідко зустрічаються особистості з високим рівнем соціального інтелекту.

Особливого значення це припущення набуває в контексті роботи практичного психолога, професійна етика якого має гуманістичну спрямованість. Це унеможливорює авторитаризм, маніпулятивну стратегію поведінки, вимагає відповідності особистісних якостей загальнолюдським і національно-культурним цінностям.

Висновок. Таким чином у сучасній науці соціальний інтелект розглядається як самостійний психологічний феномен, а не прояв загального інтелекту в соціальних ситуаціях.

Останні дослідження в галузі психології визначають, що соціальний інтелект містить ряд ментальних здібностей, які пов'язані з обробкою соціальної інформації. Але саме поняття перебуває в процесі розвитку, уточнення.

Соціальний інтелект забезпечує успішну діяльність в ряді професій, зокрема в роботі практичного психолога. Виникає необхідність впровадження в процес підготовки майбутніх спеціалістів спекурсів, факультативів для розвитку соціального інтелекту. Це відкриває перспективи для подальших теоретичних і емпіричних досліджень.

Література

1. *Власенко Л.В.* Соціально-психологічний супровід академічної групи як засіб розвитку культури спілкування студентів: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Соціальна психологія» / Л.В.Власенко. – Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2005. – С. 17-20.
2. *Куницина В.Н.* Межличностное общение : Учебник для вузов / В.Н. Куницина, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб: Питер, 2002. – С. 463-476.
3. *Люсин Д.В.* Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В.Люсин // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследование/ Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсина. – М.: ИП РАН, 2004. – С. 29-39.
4. *Ушаков Д.В.* Социальный интеллект и его измерение / Д.В. Ушаков / Социальный интеллект : Теория, измерение, исследование / Под ред. Д.В.Ушакова, Д.В. Люсина. – М.: ИП РАН, 2004. – С. 11-29.

В статье анализируются подходы определения понятия «социальный интеллект», составляющие и функции социального интеллекта, методы диагностики. Рассматривается влияние социального интеллекта на профессиональное становление практических психологов.

In the article the approaches of the definition of "social intelligence", components and functions of social intelligence, methods of diagnostics analyzes. The impact of social intelligence on the professional development of practical psychologists examines.